

Türk Tıp Tarihi Arkivi

Cilt 3. No. 9. 1938

İbni Sina felsefesi

İsmail Hakkı İzmirli

Ordinaryüs Profesör [1]

A — **Şahsiyeti** — İslâm aleminde «Eşşeyhurreis» unvanile ün alan filozofumuz zamanının bütün ilimlerini kavramıştı. Felsefede kendini geçen olmamıştı, felsefesinin kaynağı Rasyonalizmin bir şekli olan ve İskenderiye yeni Eflâtuncuları tarafından şerholunan *Aristo* felsefesidir. *Aristo* şakirdlerle beraber lise denilen mahalde gezinerek ders vermesi münasebetiyle felsefesine *Meşşai* felsefesi denmişti. Fakat bu felsefe, İslâm felsefesinde yeni bir şekil almış, orijinal bir hal kesbetmiştir.

Esasen Yunan felsefesi devrini yaşamış, bir çok istihaleler geçirdikten sonra meseleleri halledemeyecek bir hale gelmişti. Bundan başka Septisizm, Pesimizm unsurlarıyla safiyetini kaybederek bozulmuştu. İşte iki büyük Türk filozofu bu karmakarışık ve birbirleriyle çapraşık sistemler yığını içinden derin ve keskin görüşleri ile beşeriyeti bu unsurlardan kurtaracak açık ve belli bir yol açmışlar, bu dağınık sistemler arasındaki boşluğu doldurmuşlar, felsefi sistemlerini ahenkli bir hale koyarak zamanlarında maruf felsefeden başka başlıbaşına bir felsefe mektebi kurmuşlardır.

Büyük filozof *Farabî* ye gelinceye kadar *Elkindî*, *Serahşî* gibi İslâm *Aristo*'cuları kendilerine mahsus bir prensip sahibi olamamışlardı; *Farabî* ilk defa kendisine mahsus prensipleri ile *Meşşai* mektebini açmıştı. Tedkik ve tettebbu keyfiyetlerini pek iyi bilen *İbni Sina*'mız zamanında birbiriyle çarpışan yeni Eflâtunculuk tesavvufunun İslâm'da tatbiki demek olan *İşrakî* sistemi, Türklerin büyük himmetleriyle meydana gelen tesavvuf, başlarında Türk evlâdı bulunan akli ilâhiyat sistemini tutan *Kelâm* gibi belli başlı mekteblerin ana prensiplerini engin görüşüyle kavramış, bütün bunları kendi sistemine bağlamıştır.

Evet *İbni Sina*'nın o azametli sisteminin unsurları *Farabî* de görülebilirse de baş filozofun daha toplu, daha ahenkli, daha klâsik, daha metodik eserleriyle, değil *Farabî* nin, belki kendinden

[1] 21 Haziran 937 de İbni Sina'nın 900 üncü yılı iltifalinde söylenmiştir.

— Supposons que le créateur créa ces sujets. Pourquoi vit-il la nécessité, après cela, de l'augmenter et du diminuer de la sorte ?

A qui revient la honte des défauts qui se trouvent dans la forme des choses ? Pourquoi a-t-il voulu que les belles choses soient détruites et enlaidies ?

Nedjmettin Kubra qui ne vit que la côté superficiel de ces vers pensa que Eumer Hayyam se trompait.)

Chifai n'apprécie pas les idées de Eumer Hayyam, qui était connu parmi le peuple comme un savant sans pareil.

D'autre part le fait que Chifai écrivit ces lignes en sorte de critique démontre qu'il le considérait et l'appréciait. Nous apprenons que Hayyam occupait un rang très élevé aux yeux du peuple du XVIIIe siècle et nous trouvons les effets religieux de cette époque.

İbni Sina

Kuvayı erbaa (dört kuvvet)

Terceme eden :

Mirza Mesud Baykal

Veliyüddin Kütüphanesi memuru

İbni Sina'nın Şeyh Ebülfere için yazdığı « Dört kuvvetler makalesi » adını taşıyan şu risalenin münderecatı kanununda mevcut değildir. Vakıa kanunda gaziye kuvvetine hizmet eden tabii kuvvetler namı altında Câzibe, Mâsike, Hâzime ve dâfiâ kuvvetlerinin fiilleri ve bu kuvvetlere hizmet eden keyfiyatı erbaa (hararet, bürudet, rutubet ve yûbuset) mevzuubahs edilmiş ise de mezkûr kuvvetlerin aslında tek bir kuvvet olmalarının isbatı cihetine gidilmemiştir.

Dört kuvvetler makalesinin İstanbul kütüphanelerindeki mevcudu dört nüshadır. Bu nüshaların bulundukları kütühpaneler ile numaraları :

Nuruosmaniye	4894
Ahmedi salis kütüphanesi	3447
Şehid Ali paşa »	2034
Pertev »	617

T. T. A. 2

dünü tamamlayan kuvvet, müvellide ; neşvünümasını tamamlayan kuvvet, kuvvei namiye ; hayvanın gıdasını tamamlayan kuvvet, kuvveigaziye ismini alır. İşte şu gaziye kuvvetinin, gıdayı cezb, imsak, hazm ve lüzumsuz şeyleri harice defetmeğe ihtiyacı bulunmak itibarile fiilleri muayyen olduğundan mezkûr kuvvet, câzibe, masike, hâzime ve dâfia kuvvetleri halini almıştır. Bu makalede maksadımız da, yukarıda saydığımız kuvvetler cümlesinden gaziye kuvvetine hizmet eden tabii kuvvetleri yani câzibe, mâsike, hâzime ve dâfia kuvvetlerini mevzuubahs etmektir.

Câzibe kuvvetinin fiili, herhangi bir uzuva, o uzuva yakın taraftan gıdayı cezbetmektir. Midede olan câzibe kuvveti, ağızdan gıdayı cezbeder ve bundan dolayı midenin ağzında şiddetli his vardır ki bu sayede midenin ağzı, gıdayı arar ve midenin ağzında insanın hissettiği elem, sözle istemek makamına kaim olur. Mide, kendisinde hasıl olan gıdayı hazm ve kebede sevkeder ki kebed gıdayı tamamile pişirir ve hayvana gıda olmağa salih kan haline getirir ve bunu damarlarla bedeninin her tarafına sevkeder ve her uzuv, kendisine yakın taraftan ve mücavir mevziden o kanı cezbeder. Kuvvei mâsikenin fiili, her uzuvda gıdayı tutmak ; mügayyirenin fiili, gıdayı değiştirmek ; dâfianın fiili, lüzumsuz şeyleri harice defetmektir.

Câzibe, mâsike, hâzime ve dâfia kuvvelerinin vücut ve fiillerindeki faide

Hayvanın, tahallül eden mikdara halef (bedel) vermek için, gıdaya ihtiyacı vardır. Eğer hayvanın, tahallül edenin mislini bedenine geri getirmesi mümkün olsaydı bütün bu kuvvetlere ihtiyaç bulunmazdı belki bazı bir kuvvete yani müşakili müşakile cezbeden kuvvete ihtiyaç bulunurdu. Halbuki tahallül edenin mislini geri getirmek müşkül olduğundan biz, mütehallile müşabiheti en yakın olan şeyleri almak mecburiyetinde bulunuyoruz. Mütehallile müşabiheti en yakın olan şeyler dahi, müğtedinin misli olabilmek için, inkılâb ve istihaleye tâbidir. İşte bundan dolayı gıdayı cezb, imsâk, hazm ve fazlasını harice defeden kuvvetlere ihtiyaç zaruridir. Mezkûr kuvvetlerin faidesi işte budur. İkinci matlûbun izahında bu kadar kâfidir.

Mizac hakkındadır

İnsanlar, mizacın manasında ihtilâf etmişlerdir. Bazılara göre mizac, iki veya ikiden ziyade cismin küçük cüzlere inkisamı ve aralarında fiil bulunmaksızın birbirleriyle ihtilâttır. Fakat mizacın bu tarifi merdud, sahib değildir.

Aristotalis ve *Calinus*'un kanaatlerine göre mizaç, heyulaları bir olan, zıd suretleri arasında fiil ve infial bulunan iki veya ikiden ziyade cismin küçük cüzlere inkisamıdır. Zıdlar beyninde olan fiil ve infial mutavassıt bir suretde durur.

Cisimlerin inkisamında gaye, fiil ve infialı kolaylaştırmaktır. Cisimlerin heyulaları bir, suretleri beyninde tezağ olması, fiil ve infial tam ve kâmil olmak içindir. Hem heyulâ, hem suretlerinde ihtilâf bulunan cisimler arasında fiil olmaz. Suretler arasında fiil, ancak mevzu bir olduğu zaman tam olur.

Zıdlar beynindeki fiil ve infialin mutavassıt bir suretde durmasile mizac tamam olur. Filhakika mutavassıt bir suretde durmayıp birbirlerine galebe etmek suretile zıddeynden birinin diğelerini yerinden izale etmesi kevinde mizac değildir. Misal olarak ateş, hava, su ve toprağı al. Ateş son derece sıcak, su son derece suğuk, hava son derece rutubetli, toprak son derece kurudur. Aralarında son derece tezağ bulunan iki unsurdan birinin (ateşin), diğerrinin (suyun) tabiatini ibtal ve kendi tabiatine nakletmesi ile kevin tamam olur. Mizaca gelince, aralarında son derece tezağ bulunan unsurlardan her biri fiili ile kendi zıddını kahretmez. Şu kadar var ki yekdiğerrine üstün çıkmak isterlerse de vasat fiilde, mutavassıt bir surette dururlar ki bu suret unsurlardan hiç birinin sureti değildir belki başka bir suretdir.

Şu halde, kendisinde mutavassıt suret, tabiri diğerrle mizac bulunan cisim, bilkuvve sıcak, soğuk, rutubetli ve kurudur. Yani cismin bu keyfiyetlere istidad ve hazırlığı vardır. Yoksa bunlar bilfiil cisimde mevcut demek değildir. Çünkü zıdlar bilfiil bir arada toplanamaz. Mizacın sıcak, soğuk, rutubetli ve kuru sıfatları ile sıfatlanması, bu sıfatların zevat olmak üzere değil belki niseb olmak üzere mizacda toplu bir halde bulundukları içindir. Zıddeyn nisbet olarak alındıkları zaman bir şeyde içtima ederse de, zevat olarak alındıkları zaman içtima edemez. Nisbetlerin içtimai tarafeyne kıyas olunduğu zaman, bir vasatdadır. Vasat ise

etrafa başkadır. Etrafın toplandığı yer değildir. Şu kadar var ki vasat, etraf beynindeki fiil ve infialden hasıl olan bir keyfiyettir.

Hülâsa, mizacın halinden zahir olan şudur ki mizacı sıcak, soğuk, rutubetli ve kuru sıfatları ile sıfatlamamız iki ihtimalin birinden hali değildir : Ya mizacda sıcak, soğuk, rutubetli ve kuru sıfatları ile muttasıf suretler var demek olur ve bundan dolayı mezkûr sıfatları mizaca isnad etmiş oluruz ve yahut mizac kendisi tek bir suretdir sıfatlar ise zata aid değil belki nisbete aid sıfatlar olmuş olur.

Halbuki şu iki ihtimalden birincisi mizac değil ancak tecavürdür. Bununla beraber, sıcak soğuk ile, rutubetli kuru ile bilfiil bir arada nasıl içtima eder. Bilfiil bir arada içtima ettikleri farz olunursa bunlardan her birinin sureti bilfiil mevcut demek olur. Şu halde suretlerin bilfiil toplu bir halde bulunmasından hangi kuvvet çıkar. Kuvvet mizacdan çıkar. Halbuki suretlerin bilfiil toplu bir halde bulunması mizaç değil tecavürdür.

Böyle olunca, mizacın tek bir suret olmasından başka ihtimal kalmıyor. Tek bir suret dahi suverikesire olamaz ki sıcak, soğuk, rutubet ve kurulukla muttasıf olsun. Mizaç ancak suveri kesirenin nisbetleri ile sıfatlanabilir.

Şimdiye kadar söylediklerimden açık mulûm oldu ki mizac tek bir suretdir, ne imtizaç ettiği şeyin aynı ve ne de anın cüz'üdür. Şu kadar var ki zıddeynden birinin diğerinde fiili vaktinde hasıl olan bir keyfiyettir. Üçüncü matlûbun izahında bukadar kâfidir.

Câzibe, mâsike, hâzime ve dâfia kuvvetleri Mizaca tâbidir

Biz bunu müteaddid suretlerle izah ederiz : 1 — Mezkûr kuvvetler mizaca tabi olmazsa beden emrazı müteşabiheden herhangi bir marazla hasta olduğu zaman kuvvetlerin fiiline zafiyet gelmemesi, bedenın ıztırab çekmemesi, hazm ve cezb fiillerinin eskisi gibi aynı tarzda devam etmesi icabederdi. 2 — Eğer mezkûr kuvvetler mizaca tabi olmazsa kuvvetlerin her yaşta aynı tarzda devam etmesi, yaşa göre mizacların ihtilâfı ile kuvvetlerin de muhtelif olmaması icabederdi. 3 — Kuvvetler mizaca tabi olmazsa uzuvların mizacını vücade getirmek için tabiatın yorulmasında bir faide bulunmamak lâzımgelir. Mademki kuvvetler uzuva hariçten hulûl

ediyor, kuvvetlerin mizac ile alâkaları bulunmıyor, şuhalde uzvun hali ne olursa olsun, kuvvetlerin uzuva hulûl etmesi icab eder, mizac külfetine de hacet kalmaz. 4— Mezkûr kuvvetler mizacdan çıkmazsa niçin kebedde mevcut olan kuvvet, kalbde mevcut olan kuvvetin yaptığını yapıyor ve niçin kalb ile kebed aynı mizacdadırlar? 5— Eğer mezkûr kuvvetler mizaca tabi olmazsa indelmevt bu kuvvetlerin cisimlerden müfarekat etmemeleri lâzım gelirdi. Çünkü mezkûr kuvvetler cismi hayvanının mizacına tabi değildir ki mizacın fesadı ile fasid olsunlar.

— 5 —

Yekdiğerine zıd kuvvetler. birbirine zıd mizaclara tabidir

Ferler asıllardan intişar ettiğine göre, asıllar muhtelif olunca fer'lerin dahi muhtelif ve mütezad olması tabiidir.

— 6 —

Tek bir kuvvet, tek bir keyfiyet her iki zıdda, birine bizzat diğeri bilaraz olmak üzere, tesir yapar. Bu hüküm istikra ile sabittir. Yazın bedeni istilâ eden hararet, bedenın zabirini ısıtır batınını bilaraz üşütür. Yaz günleri hazımsızlık, kuyu sularının soğukluğu buna delildir. Kış günleri bedeni istilâ eden bürudet, hararetin yaptığının zıddını yapar.

— 7 —

Gıda ve anın faidesi

İnsan bedeni tagayyür ve istihale kabul etmeyen ecsamı semaviye gibi olsaydı, gıdadan ve masalihini temin eden san'attan müstağni olurdu. Halbuki insanın hararet sebebile bedeninden tahallül eden mikdarın bedelini almağa mecbur olması, gıdaya ihtiyacını zarurı kılar. Têkmil beden ve bedenın bütün cüzleri gıda alır. Gıda almak hususunda büyük ve küçük cüzleri arasında bir fark yoktur.

Yukarıda saydığımız asılların izahından sonra asıl maksada başlayalım: Câzibe, masike, hazime ve dafia kuvvetleri tek bir kuvvettir ve bu kuvvetin dört fiili vardır. Bunlardan cezb, im-

sâk, hazm fiilleri bizzat ve birinci kasd, def fiili ise ikinci kasd ile dir.

Biz bu maksadımızı bir kaç suretle izah ederiz :

1 — Malûmdur ki hayvanın tek mil bedeni gıda alır. Gıda almak tek bir uzuva münhasır değildir. Gıda almak hususunda küçük bir uzuv ile büyük bir uzuv arasında bir fark da yoktur. Yine malûmdur ki her uzvun iğtidası cezb, imsâk, hazm ve def gibi dört fiil ile tamam olur. Malûm olan şu iki mukaddemeye binaen cismi hayvanının küçük bir uzvunda dahi mezkûr dört fiilin bulunması icabeder. Eğer mezkûr dört fiil dört kuvvetten neşet ederse, yukarıda maksaddan önce söylediğimiz gibi kuvvetler mizaca tabi olduklarına göre, kuvvetlerden her birinin kendine mahsus bir mizaadan çıkması icabeder. Bn ise muhaldir. Çünkü bu takdirde, âzadan hiç bir uzuv gıda alamaz. Filhakika, gıda ancak dört fiil ile tamam olur. Yukarıda dört parçaya (mizaca) bölündüğünü farz ettiğimiz küçük uzvun her parçasında ancak tek bir kuvvet bulunuyor. Halbuki tek bir kuvvet ile gıda tamam olmaz.

Hülâsa burada iki ihtimal vardır : Ya, dört muhtelif kuvvetin vücudü ile itiraf olunur ve muhtelif kuvvetler tek bir mizaca tabidir, denilir. Bu ise çok şe'nidir ve yahut mutavassıt bir tarik ihtiyar olunur yani ef'alin çokluğu, kuvvetin tekliği ile itiraf olunur. Şu halde gaziye tek bir kuvvettir, ef'ali çoktur. Tek bir kuvvet olan gaziye, gıdayı cezb etmekle câzibe, imsâk etmekle mâsike, hazmetmekle hâzime, fazlayı defetmekle dâfia isimlerini alır. İşte şu mutavassıt tarik ile bir uzvun iğtidası için bir çok mizacalara ihtiyaç bulunmak gibi mahzur da ortadan kalkmış olur.

Muterizin itiraz etmemesi, tek bir kuvvetten cezb ve def gibi iki zıd fiil nasıl sadır olur, dememesi için deriz ki bizim evvelce izah ettiğimiz asla göre tek bir kuvvetten iki zıd fiilin suduru ayıp değildir. Tek bir kuvvet, birbirine zıd iki fiil yapar. Şu kadar var ki biri ilk kasd, diğeri ikinci kasd ile olur. Meselâ hararet, yazın bedenimizin zahirini ısıtır, batınını üşütür fakat bir birici kasd, diğeri ikinci kasd ile dir. Bunun gibi yekdiğerine zıd olan cezb ve def fiillerinden cezb fiili birinci, def fiili ise ikinci kasd ile dir.

Cezb fiilinin birinci kasd, def fiilinin ikinci kasd ile olmasının delilsiz, isbatsız mücerred bir davadan ibaret olmadığını göstermek için deriz ki, biz evvelce câzibe, mâsike, hâzime ve dâfia kuvvetlerinin vücûdlarındaki gayenin gıdayı teminden ibaret ol-

duğunu, gıdadan maksad da tahallül eden mikdara halef (bedel) vermek olduğunu öğrenmiştik. Böyle olunca tabiatın (gaziye kuvvetinin) maksadı, bedenden tahallül eden mikdara bedel vermektir. Eğer tabiat (gaziye kuvveti) hariçten, ihilâleden et gibi et, kemik gibi kemik, asab gibi asab bulsa idi gıdayı temin hususunda cezb, imsâk ve def gibi külfetlere katlanmaz ve yorulmazdı. Fakat tabiat bu şeylerin mislini bulamadığı için bunların en yakın müşabihlerini aramak mecburiyetinde kalıyor. Şu halde tabiatın gıdayı cezbetmesi birinci kasd ile ve bizzattır. Çünkü tahallül eden mikdara bedel vermek için lâzın olan ilk fiil, cezb fiilidir.

Def fiiline gelice, tabiatın (gaziye kuvvetinin) fazlayı defetmesi birinci kasd ile değildir. Filhakika gıdadan arta kalan fazla şeylerin içeride kalmasında tabiatın kasdı yoktur. Bununla beraber bunlar da zarurî olarak içeride kalıyor. Bu vaziyet karşısında tabiat ikinci bir kasd ile bunları harice defetmek mecburiyetinde bulunuyor. Şu halde tabiatın fazlayı harice defetmesi ikinci bir kasd iledir.

Bu izahdan hasıl olan şudur: Tabiatın (gaziye kuvvetinin) maksadı, tahallül eden mikdara bedel vermektir. Bizzat cezb, bizzat imsâk, bedel vermek hususunda tabiatın zarurî muavinleridir. Hâzime kuvvetinin fiili kesildiği anda bedel vermek işi de tamam olmuş olur. Fakat def fiilinin bedel vermek hususunda tabiat için lüzumu yoktur. O ancak, hazm vaktinde gıdadan arta kalan fazlayı defetmek için lâzımdır. Şu halde tabiatın fazlayı defetmesi ikinci kasd iledir.

Tabiatın, tahallül eden mikdara bedel vermek işi bittikten sonra def fiiline katlanması da buna delildir. Filhakika, tabiat evvela gıdayı cezb, imsâk ve tağyir eder yani gıdayı müğtedinin misli yapar ve mütehallile bedel olarak bırakır. Tabiat ancak bu fiillerden sonra fazlayı defeder. Şu halde vazıhan görülüyor ki fazlanın vücudü ikinci kasd ile olduğu gibi dafia kuvvetinin anı defetmesi dahi ikinci kasd iledir.

2 — Eğer câzibe, mâsike, hâzime ve dafia kuvvetleri fiilleri muhtelif ayrı ayrı kuvvetler olsaydı tabiatın her uzuvda bunlar için ayrı ayrı aletler hazırlaması icabederdi. Bir şeye itina edip diğerini ihmal etmek, çirkindir. Halbuki tabiat, muhtelif his kuvvetlerine ayrı ayrı aletler vermiş ki her kuvvet istediği zaman kendi aletile kendi işini görüyor.

Fazla olarak his kuvvetleri hayatı tamamlayan kuvvetlerde

değildir. Şu kadar var ki ancak hayatı güzelleştiren kuvvetlerdir. Şu halde câzibe, mâsike, hâzime ve dâfia kuvvetleri ayrı ayrı müstakil kuvvetler olsaydı tabiatın bunlara ayrı ayrı aletler ihzar etmek için daha ziyade itina göstermesi icabederdi. Halbuki ayrı ayrı aletler bulunmadığından bunların, tek bir kuvvetin muhtelif tezahüratından ibaret oldukları busuretle de isbat edilmiş olur.

Romanya Tıp tarihine bir vesika [*]

A. Süheyl Ünver :

Halen İstanbulda eski Babıâlide hususî bir daire ve müzede bulunan Başvekâlet arşivinin sıhhi ve tıbbî dosyalar kısmında 717 numarada kayıtlı Romanya tıp tarihini alâkadar eden bir hüküm vardır. Bu hüküm 50 x 35 ebadında, kalın ve aherli beyaz kâğıdı Türkiyenin Cumhuriyet devresine gelinceye kadar resmî yazısı olan divani ile yazılmıştır. Tamamen hükümdarın (Mahmud II) emirlerini havidir ve onun ağzından yazılmıştır. Bu vesika bu ebattaki kâğıt ikiye bükülerek iki sahifede yazılmıştır. Hepsi 19 satırdır. Arabî tarih konmuştur. Evaili zilkade 1253, 1837 tarihine tekabül ediyor.

Bu tarihte eflak voyvodası Aleksandr Kigadır. Silistre eyaleti askerî müşiri Sait Paşa ve Vidin muhafızı Hüseyin paşadır, Bu hüküm her üç mākama da ayrı ayrı yollanmıştır. Hükümün hulâsası budur :

1837 Senesinde veba hastalığı Tuna sahillerine savlet ediyor Tunanın sol tarafına Eflak memleketi tarafından karantina vaz' ve ihdas olunuyor ve bu ahkâma şiddetle riayet olunuyor. Eflak voyvodası arzusu vechile vermiş olduğu bir istida üzre Tunadan geçen gemilerin kendi taraflarında yedek çekilmemesini istiyor ve buna dikkat olunuyor. Yalnız Vidinli Mehmed namında bir gemici havanın fena olmasından mecburen Eflak sahillerine düşüyor ve yedek çekerek gemisini kurtarmak üzre iken Romen karantina bekçileri mümaneat ediyorlar ve silâhla mukabele görüyorlar. Gemici ve yanındakiler yaralanmıştır. Bu hadise Eflakın karantina ve asayiş noktasında hoş görülmüş ise de Tuna üzerin-

[*] Romanya Tıp Tarihi Cemiyetine tebliğ edilmiştir.